

Paweł Olszewski

"Afganistan w polityce Wielkiej Brytanii i Rosji Radzieckiej, 1919-1924", Joanna Modrzejewska-Leśniewska, Warszawa 2001 : [recenzja]

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 6, 448-455

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Joanna Modrzejewska-Leśniewska, *Afganistan w polityce Wielkiej Brytanii i Rosji Radzieckiej 1919-1924*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001, ss. 271.

Zamach terrorystyczny na World Trade Center w Nowym Jorku z 11 września 2001 r. i kontakty jego sprawców z talibami w Afganistanie zwróciły uwagę światowej opinii publicznej na sytuację w tym kraju. Próba zrozumienia obecnej skomplikowanej rzeczywistości w Afganistanie spowodowała wzrost zainteresowania przeszłością tego kraju i regionu. Obok zainteresowania najnowszymi dziejami Afganistanu po 1979 r., związanymi z interwencją radziecką, istotne wydaje się spojrzenie na okres wcześniejszy, gdy Afganistan jako niepodległe państwo stał się obiektem rywalizacji radziecko-brytyjskiej po I wojnie światowej. Problem ten został przedstawiony w książce Joanny Modrzejewskiej-Leśniewskiej pt. „Afganistan w polityce Wielkiej Brytanii i Rosji Radzieckiej, 1919-1924”, opublikowanej przez Wydawnictwo DiG u schyłku 2001 r. Opierając się na obszernej bazie archiwalnej oraz literaturze, autorka opisała rywalizację o wpływy w Afganistanie między Rosją Radziecką i Wielką Brytanią w I połowie lat 20-tych XX w. Podstawę źródłową pracy stanowią dokumenty z archiwów Wielkiej Brytanii oraz Stanów Zjednoczonych, szeroko wykorzystano także opublikowane radzieckie dokumenty dyplomatyczne.

Recenzowana pozycja rozpoczyna się przedstawieniem przeobrażeń w polityce Wielkiej Brytanii i Rosji wobec Afganistanu od schyłku XVIII stulecia do zakończenia I wojny światowej. Do końca XVIII w. Wielka Brytania nie interesowała się Afganistanem. Sytuacja uległa zmianie w XIX w., przede wszystkim za sprawą ekspansji rosyjskiej w Azji Środkowej. W jej wyniku ostatni niezależny kraj w tym regionie – Chanat Chiwy został w 1873 r. podporządkowany Petersburgowi.

Rozszerzenie wpływów Rosji w Azji Środkowej wzbudziło zaniepokojenie Brytyjczyków, obawiających się, aby nie zagroziło ono posiadłościom brytyjskim w Indiach. Efektem tych obaw był pomysł stworzenia z Afganistanu bufora chroniącego Indie przed carską ekspansją. Wśród polityków brytyjskich zaczęło dominować przekonanie, iż Wielka Brytania powinna uzyskać wpływy polityczne w Afganistanie, kontrolować jego armię i politykę zagraniczną. Taka postawa doprowadziła m.in. do tymczasowej okupacji zbrojnej części Afganistanu przez wojska brytyjskie w trakcie tzw. „I wojny afgańskiej” w roku 1841 oraz „II wojny afgańskiej” w latach 1878-1879. Pomimo pewnych oporów, polityka ta była generalnie akceptowana przez kolejnych władców Afganistanu: Abdul Rahmana i Habibullaha, obawiających się bardziej ekspansji Rosji, graniczącej terytorialnie z Afganistanem, niż zagrożenia ze strony Wielkiej Brytanii.

Oslabienie pozycji militarno-politycznej Rosji w wyniku klęski w wojnie z Japonią oraz groźba ekspansji ze strony Niemiec, skłoniły Petersburg i Londyn do podpisania w 1907 r. traktatu o podziale stref wpływów w Azji. Jednym z jego istotnych elementów było stwierdzenie, iż Afganistan znajduje się w strefie wpływów brytyjskich.

Położenie Afganistanu uległo zmianie wraz z wybuchem I wojny światowej. Wbrew naciskom Niemiec i Turcji, które były zainteresowane przystąpieniem Afganistanu do wojny przeciwko państwom Ententy, emir Habibullah ogłosił neu-

tralność swojego kraju. Taka postawa wynikała przede wszystkim z faktu, iż emir liczył w zamian na uznanie niepodległości Afganistanu przez Wielką Brytanię oraz na udział afgańskiej delegacji w konferencji pokojowej, która miała odbyć się po zakończeniu wojny. Utrzymanie neutralności przez Afganistan istotne było zwłaszcza dla Wielkiej Brytanii, gdyż pozwalało na wysłanie z Indii na fronty I wojny światowej 700 000 żołnierzy, z których ponad 1/3 stanowili muzułmanie.

Postawę neutralności władca Afganistanu utrzymał także po rewolucji październikowej w Rosji, kiedy latem 1918 r. władze bolszewickie podjęły próbę nawiązania oficjalnych stosunków radziecko-afgańskich. Emir polecił także aresztować agitatorów bolszewickich, którzy podjęli działania zmierzające do rozpropagowania ideologii bolszewickiej w Afganistanie.

W miarę stabilna sytuacja w tym kraju uległa gwałtownej zmianie wraz z udanym zamachem na życie władcy – emira Habibullaha w nocy 19/20 lutego 1919 r. i przejęciem władzy przez Amanullaha. Nowy emir rozpoczął proces modernizacji kraju, opierając się na wzorcach europejskich. Powołał m.in. pierwszy rząd afgański.

Szczególnie ważne z punktu widzenia dalszych kontaktów Afganistanu z Rosją Radziecką i Wielką Brytanią, okazało się ogłoszenie niepodległości Afganistanu w marcu 1919 r. i żądanie nowego emira, aby Wielka Brytania uznała suwerenność Afganistanu i nawiązała z nim stosunki dyplomatyczne. Początkowo władze brytyjskie wydawały się ignorować ten fakt. Miały nadzieję, że kłopoty finansowe nowego władcy i konieczność zwrócenia się po pomoc do Brytyjczyków, zmuszą emira do rezygnacji z samodzielnej polityki zagranicznej. Ponadto nie mieli oni pewności czy nowy emir zdoła utrzymać swoje stanowisko i czy nie dojdzie do nowego przewrotu, w wyniku którego Amanullah zostanie obalony.

Zupełnie inaczej na zmiany w Afganistanie zareagowali bolszewicy. Już 27 marca 1919 r. rząd W. Lenina w Moskwie uznał niepodległość Afganistanu, przyjmując propozycję nowego emira dotyczącą nawiązania stosunków dyplomatycznych. U podstaw tej decyzji znalazło się kilka przyczyn. Nadarzyła się okazja osiągnięcia tego, co nie udało się nigdy Rosji carskiej, mianowicie nawiązania stosunków dyplomatycznych z Afganistanem. Ponadto pozyskanie takiego państwa jak Afganistan było niezwykle cenne ze względów propagandowych. Afganistan był jednym z nielicznych niepodległych krajów muzułmańskich. Dobre wzajemne relacje były doskonałym argumentem propagandowym, zarówno w stosunku do ludności muzułmańskiej na obszarach dawnego imperium carów, jak i wobec muzułmanów zamieszkujących posiadłości kolonialne państw europejskich. Ponadto już na początku 1919 r. przynajmniej wśród części działaczy bolszewickich, zwłaszcza w Ludowym Komisariacie ds. Narodowości, pojawił się pomysł, iż ze względu na swoje położenie (wspólna granica z Indiami), Afganistan może być doskonałą bazą wypadową dla agitatorów bolszewickich w Indiach. Ich celem miało być doprowadzenie do rewolucji w Indiach i obalenia władzy brytyjskiej w tym kraju.

Brak uznania niepodległości Afganistanu przez Wielką Brytanię doprowadził do wybuchu 4 maja 1919 r. tzw. „III wojny afgańskiej”. Działania zbrojne rozpoczęły wojska afgańskie. Emir Amanullah chciał wykorzystać narastające nastroje anty-

brytyjskie, aby w wyniku zwycięstwa nad oddziałami angielskimi wzmocnić swoją pozycję w kraju. Jednocześnie strona afgańska próbowała wykorzystać wzrost silnych nastrojów antybrytyjskich w Indiach i Egipcie, których efektem były wystąpienia antybrytyjskie w Indiach. Istotne znaczenie miało także osłabienie militarne Brytyjczyków, związane z nieobecnością w Indiach około 500 000 żołnierzy z Armii Indii, którzy przebywali w Mezopotamii.

Pomimo początkowych sukcesów oddziałów afgańskich, ostatecznie Brytyjczycy odnieśli zwycięstwo i w dniu 3 czerwca 1919 r. podpisano zawieszenie broni. Obok olbrzymiej przewagi militarnej Wielkiej Brytanii, jedną z przyczyn klęski Afganistanu było bombardowanie kraju z powietrza. Użycie lotnictwa przez Brytyjczyków było zaskoczeniem dla Afgańczyków. Uważa się, że był to ich pierwszy kontakt z tą nowoczesną bronią.

Strona brytyjska zgodziła się na podjęcie rokowań pokojowych z emirem ze względu na silne nastroje pacyfistyczne na Wyspach Brytyjskich oraz napiętą sytuację wewnętrzną w Indiach. Efektem negocjacji było podpisanie 8 sierpnia 1919 r. traktatu pokojowego między Wielką Brytanią a Afganistanem. Traktat ten oznaczał faktyczne uznanie niepodległości Afganistanu przez Wielką Brytanię. Jednocześnie dyplomaci brytyjscy, chcąc zachować pozory zależności Kabulu od Wielkiej Brytanii, doprowadzili do wyłączenia z tekstu traktatu prawa Afganistanu do prowadzenia niezależnej polityki zagranicznej.

W tym samym czasie władze bolszewickie w Moskwie dążyły do nawiązania ściślejszych kontaktów dyplomatycznych z emirem Afganistanu. Spotkało się to z życzliwą reakcją ze strony afgańskiej. W konsekwencji, w pierwszej połowie 1919 r. wysłano do Moskwy misję i przeprowadzono rozmowy z najważniejszymi przywódcami bolszewickimi na czele z W. Leninem. Ponadto na oficjalnego przedstawiciela Rosji Radzieckiej w Kabulu powołano N. Z. Brawina, który zaczął pełnić swoją funkcję w stolicy Afganistanu 4 września 1919 r.

Pomimo podpisania traktatu pokojowego z Wielką Brytanią oraz nawiązania stosunków dyplomatycznych z Rosją Radziecką, obydwa państwa nadal nie uznawały formalnie niepodległości Afganistanu. Sytuacja uległa zmianie dopiero w 1921 r.

Pierwszy traktat z Afganistanem podpisała Rosja bolszewicka 28 lutego 1921 r. Emir Amanullah zdecydował się na jego zawarcie, gdyż obawiał się ekspansji bolszewików. We wrześniu 1920 r. władze radzieckie zajęły sąsiadującą z Afganistanem od północy Bucharę i pojawiło się niebezpieczeństwo, iż bolszewicy będą się starali rozszerzyć swoje wpływy także na Afganistan.

Kolejną istotną przyczyną podpisania traktatu z Moskwą była niechęć Londynu do ostatecznego formalnego uznania niepodległości Afganistanu. Świadczyły o tym rozmowy afgańsko-brytyjskie prowadzone w Mussuri w Indiach od 17 kwietnia do 24 lipca 1920 r. Wbrew nadziejom strony afgańskiej na zakończenie tych rokowań podpisaniem traktatu o przyjaźni, którego istotnym elementem byłoby uznanie niepodległości Afganistanu przez Wielką Brytanię, rozmowy te ostatecznie zakończyły się fiaskiem. Wynikło to w dużym stopniu z wzajemnie wykluczających się dwóch postaw polityków brytyjskich wobec przyszłości kontaktów między obu krajami.

Przedstawiciele Rządu Indii, zdając sobie sprawę z groźby opowiedzenia się Afganistanu po stronie bolszewików, proponowali daleko idące ustępstwa wobec żądań strony afgańskiej. Ich najważniejszym elementem miała być zgoda Wielkiej Brytanii na formalne uznanie niepodległości Afganistanu. Ponadto postulowali przyznanie Kabulowi pomocy w postaci dostaw broni i amunicji. Odmienne stanowisko prezentowali członkowie rządu brytyjskiego w Londynie, którzy nadal uważali Afganistan za kraj zależny od Imperium Brytyjskiego, którego polityką zagraniczną powinni kierować dyplomaci brytyjscy. Taka postawa stała się przyczyną fiaska rozmów w Mussuri.

Sytuacja uległa zmianie po podpisaniu traktatu afgańsko-radzieckiego. Ponadto doszło do pogorszenia położenia wielkich mocarstw w Azji Mniejszej. W Anatolii rozwijało się powstanie nacjonalistów tureckich, którzy w wyniku wprowadzenia władzy radzieckiej w Azerbejdżanie i Armenii w 1920 r. uzyskali bezpośredni kontakt terytorialny z Rosją Radziecką. Wydarzenia te skłoniły Wielką Brytanię do ponownych negocjacji z Afganistanem. Trwały one od 20 stycznia 1921 r. Ostatecznie 22 listopada 1921 r. doszło w Kabulu do podpisania traktatu. Na jego mocy Wielka Brytania uznała formalnie Afganistan za niepodległe państwo.

W trakcie rokowań strona afgańska manifestowała swoją niezależność w polityce zagranicznej, dążąc do nawiązania stosunków dyplomatycznych z innymi państwami. Ich wyrazem była wizyta delegacji afgańskiej w licznych krajach europejskich i w USA w 1921 r. oraz w pierwszej połowie 1922 r. Dyplomaci afgańscy przebywali m.in. w Polsce w marcu 1921 r. 3 czerwca 1921 r. podpisali w Rzymie traktat, który regulował włosko-afgańskie stosunki polityczne i ekonomiczne, natomiast 28 kwietnia 1922 r. podpisano układ afgańsko-francuski.

Na początek negocjacji brytyjsko-afgańskich w 1921 r. duży wpływ miał podpisany 16 marca 1921 r. traktat handlowy między Wielką Brytanią a Rosją bolszewicką. W układzie znalazły się także wzmianki o zaprzestaniu wrogiej działalności propagandowej przeciwko drugiej stronie. Podkreślano zwłaszcza zobowiązanie Rosji Radzieckiej do zaprzestania wrogich działań przeciwko interesom brytyjskim w Indiach i Afganistanie. Umieszczenie tej kwestii w traktacie świadczyło o tym, iż dyplomaci brytyjscy zdawali sobie sprawę z niebezpieczeństwa rozszerzenia propagandy komunistycznej w Afganistanie. Ponadto obawiali się oni, iż w wyniku działalności agentów bolszewickich, Afganistan może stać się doskonałą bazą wypadową dla agencji probolszewickiej w ogarniętych antybrytyjskimi nastrojami Indiach.

J. Modrzejewska-Leśniewska podkreśliła, iż po podpisaniu traktatu handlowego z Wielką Brytanią, rząd radziecki musiał oficjalnie zrezygnować z prób rozprzestrzeniania ideologii komunistycznej w innych krajach. Nie oznaczało to jednak faktycznej rezygnacji bolszewików z tego typu działalności. Działalność propagandową na Wschodzie przejęła III Międzynarodówka (Komintern), oficjalnie działająca niezależnie od rządu w Moskwie, ale faktycznie ściśle podporządkowana władzom radzieckim.

O kontynuowaniu przez rząd bolszewicki antybrytyjskiej działalności propagandowej świadczyła m.in. postawa nowego posła bolszewickiego w Kabulu, Fiodora

Raskolnikowa. Wspierał on finansowo działaczy komunistycznych wysyłanych do Indii w celu prowadzenia tam propagandy antybrytyjskiej. Działalność ta spotkała się z protestami ze strony członków rządu brytyjskiego, którzy wielokrotnie w latach 1921-1923, zarówno poprzez noty, jak i w trakcie spotkań z przedstawicielami Rosji bolszewickiej, podnosili tę kwestię. Efektem tych protestów była bardziej ukryta i zakonspirowana działalność Kominternu.

Jednocześnie zmienił się stosunek Brytyjczyków wobec Afganistanu. Od końca 1921 r. przestano myśleć o Afganistanie jako o państwie podporządkowanym Wielkiej Brytanii, natomiast zaczęto traktować go jako niepodległy kraj sąsiadujący z brytyjskimi posiadłościami. Taka postawa związana była także ze zmianą koncepcji obrony Indii. Niektórzy politycy brytyjscy zaczęli dostrzegać konieczność przeniesienia linii obrony Indii na ich terytorium. Natomiast zrezygnowano z Afganistanu jako bariery chroniącej Indie przed ekspansją Rosji bolszewickiej. Z tą polityką wiązała się tendencja do wycofania się Wielkiej Brytanii z Afganistanu.

Zupełnie inną politykę wobec Afganistanu prowadziła Rosja Radziecka, która dążyła do intensyfikacji szczególnie kontaktów gospodarczych z Afganistanem. Efektem tej polityki był zakup znacznej ilości pszenicy i baranów w Afganistanie w zamian za radziecki surowy jedwab, cukier, naftę, zapałki. Zdaniem autorki, inicjatywy gospodarcze strony radzieckiej, a także dążenie Rosjan do normalizacji stosunków Afganistanu z radziecką Bucharą, miały doprowadzić do zapewnienia spokoju na granicy radziecko-afgańskiej. Dobre stosunki z Afganistanem miały ponadto ułatwić przepływ działaczy komunistycznych, pieniędzy i materiałów propagandowych do Indii.

Wbrew dążeniom Moskwy do rozszerzenia wpływów bolszewickich w Afganistanie, władze tego kraju przeciwstawiały się propagandzie bolszewickiej prowadzonej w Afganistanie. Początkowo hasła propagandowe bolszewików nawołujące do modernizacji stosunków społecznych, politycznych i gospodarczych w krajach muzułmańskich Azji Środkowej spotkały się nawet z poparciem emira, który był zwolennikiem pewnych reform także w Afganistanie. Szybko jednak okazało się, że hasła te nie były realizowane w praktyce. Świadczyły o tym działania bolszewików w podbijanych przez nich chanatach Azji Środkowej i krwawe rozprawianie się władzy radzieckiej z muzułmańską opozycją. Efektem tych działań była wrogość Amanullaha wobec ideologii bolszewickiej oraz nieufność wobec Rosji Radzieckiej. Władze Afganistanu protestowały także przeciwko kontaktom reprezentanta Rosji Radzieckiej w Kabulu z afgańską opozycją. Obawiano się, iż w wyniku tej działalności dojdzie do rozszerzenia wpływów radzieckich w Afganistanie i pojawi się groźba przewrotu bolszewickiego w tym kraju. Efektem tych protestów było odwołanie Raskolnikowa do Moskwy w listopadzie 1923 r.

Obawa Afgańczyków przed propagandą bolszewicką skłoniła także władze tego kraju do polityki zbliżenia z Wielką Brytanią w końcu 1924 r. Wcześniej jednak doszło do istotnych zmian w brytyjskiej polityce zagranicznej. Były one związane z przejściem władzy przez nowy rząd James'a Ramsay MacDonalda z Partii Pracy. Doprowadził on do uznania de iure Rosji Radzieckiej przez Wielką Brytanię w wyniku podpisania 18 sierpnia 1924 r. układu brytyjsko-radzieckiego. Wbrew poglą-

dom części polityków brytyjskich, w trakcie rozmów prowadzonych przed podpisaniem tego układu pominięto problem bolszewickiej propagandy antybrytyjskiej w Afganistanie i Indiach. Ostatecznie w porozumieniu znalazło się bardzo ogólne stwierdzenie, że obydwaj państwa będą powstrzymywały działalność osób i organizacji, które godzą zarówno w interesy Wielkiej Brytanii, jak i Związku Radzieckiego. Jednocześnie nie określono o jakie tereny czy kraje chodzi. Według autorki takie sformułowanie porozumienia wynikało z kilku powodów. Stanowiska ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii nie sprawował już George N. Curzon, który stał na straży interesów brytyjskich na Wschodzie. Jego funkcję przejął nowy premier MacDonald. Dążył on do jak najszybszego nawiązania pełnych stosunków dyplomatycznych z Rosją Radziecką, mając nadzieję, iż ułatwią one podpisanie korzystnych dla Wielkiej Brytanii umów handlowych z Rosją. Premier obawiał się, iż podniesienie kwestii propagandy bolszewickiej i działalności antybrytyjskiej może co najmniej opóźnić, jeżeli nie uniemożliwić normalizację stosunków z Rosją Radziecką.

Nawiązanie bliższych stosunków między Rosją a Wielką Brytanią oraz rezygnacja Brytyjczyków z podnoszenia kwestii propagandy bolszewickiej w Azji mogłyby sprzyjać wzrostowi wpływów radzieckich w Afganistanie. Jednak wydarzenia wewnętrzne w tym kraju w 1924 r. doprowadziły w ostateczności do zbliżenia brytyjsko-afgańskiego. W marcu 1924 r. doszło do wybuchu powstania części plemion zamieszkujących południową część kraju przeciwko władzy emira Amanullaha.

Najważniejszą przyczyną wybuchu zamieszek była wrogość części plemion afgańskich wobec reform wprowadzanych przez emira. Polegały one m.in. na cofnięciu pensji dla wodzów plemiennych, reformie systemu poboru do armii afgańskiej, ograniczeniu przywilejów duchownych muzułmańskich – mułłów, reformie podatków. Reformy w wielu przypadkach były przyjmowane z niechęcią przez społeczeństwo afgańskie, gdyż odbierano je jako zamach na tradycję i religię.

Efektorem narastającego oporu przeciwko dążeniom reformatorskim emira był wybuch powstania, które trwało aż do stycznia 1925 r. i zostało ostatecznie stłumione przez oddziały rządowe. Duże znaczenie dla zdławienia rebelii miała pomoc, jaką emir uzyskał zarówno od Rosji Radzieckiej, jak i Wielkiej Brytanii. Polegała ona zarówno na dostawach sprzętu wojskowego, jak i wypłacaniu subsydiów. Zdaniem autorki książki, szczególnie dużej i systematycznej pomocy rządowi Afganistanu udzieliły władze brytyjskie. Znaczącą rolę odegrał rząd Indii, który starał się również zapobiec przyłączeniu do powstania plemion zamieszkujących tereny Indii sąsiadujące z Afganistanem. Postawa Brytyjczyków wynikała z faktu, iż zwycięstwo rebeliantów, którego efektem byłaby zmiana na tronie w Kabulu, mogłoby oznaczać dla Brytyjczyków nowe kłopoty. Doprowadziłoby to do destabilizacji sytuacji na obszarach sąsiadujących z Indiami i konieczności nawiązania stosunków z nowym władcą Afganistanu, którego polityki nie można było przewidzieć.

Zresztą także Afgańczycy coraz bardziej skłaniali się do bliższej współpracy z Brytyjczykami. Obok znacznej pomocy, jaką uzyskali od władz brytyjskich w trakcie tłumienia powstania, do przyjęcia takiej postawy przyczyniła się obserwacja zmian, jakie zachodziły w położeniu muzułmanów w Azji Środkowej, którzy zna-

leżli się pod władzą Rosji Radzieckiej. Umocniwszy tam swoją pozycję, władze komunistyczne przystąpiły do zaprowadzenia nowych rządów. Dotknęły one wielu dziedzin życia muzułmanów. W 1924 r. ograniczono, a w 1927 r. zniesiono sądownictwo muzułmańskie; w 1923 r. ograniczono działalność szkolnictwa muzułmańskiego; wprowadzono nowe przepisy prawa rodzinnego, radykalnie zmieniające status kobiet w tradycyjnym społeczeństwie islamskim. Działania te zaniepokoiły Afgańczyków, którzy wprawdzie sami przechodzili zmiany o charakterze modernizacyjnym, ale nikt nie zmuszał ich do odrzucenia wiary muzułmańskiej. Dodatkowo uciekinierzy napływający z radzieckiej Azji Środkowej rozwiewali wszelkie złudzenia co do celów i metod bolszewików. Przyczyniło się to do zaniku w Afganistanie wszelkiej sympatii do idei bolszewickich i ich głosicieli.

Narastającym postawom probrytyjskim w Afganistanie sprzyjały także przeobrażenia polityczne w Wielkiej Brytanii. W wyniku nowych wyborów parlamentarnych jesienią 1924 r. zwycięstwo odnieśli konserwatyści. Stworzyli oni nowy rząd, na czele którego stanął Stanley Baldwin, natomiast ministrem spraw zagranicznych został Austen Chamberlain. Gabinet ten prezentował postawę zdecydowanie antyradziecką. Jej wyrazem było wypowiedzenie przez Wielką Brytanię 21 listopada 1924 r. układów zawartych wcześniej z Rosją Radziecką. W roku 1927 Londyn zerwał ostatecznie stosunki dyplomatyczne z Moskwą.

Zbliżenie afgańsko-brytyjskie zauważalne na przełomie 1924 i 1925 r. zamyka zasadniczą część książki. W zakończeniu autorka wspomina, iż od 1925 r. Brytyjczycy prowadzili wobec Afganistanu politykę ściśle neutralną. Co prawda interesowali się sytuacją w tym państwie, zarazem jednak starali się nie ingerować w jego sprawy wewnętrzne. Taka sytuacja utrzymała się do roku 1947, kiedy to doszło do ogłoszenia niepodległości Indii i Pakistanu. Wycofanie się Brytyjczyków z Indii spowodowało, iż z bezpośredniego sąsiedztwa Afganistanu zniknął czynnik, który przez dziesięciolecia kształtował sytuację w tym kraju – Wielka Brytania. Podobne ograniczenie zainteresowania Afganistanem w latach 30-tych i 40-tych można zauważyć ze strony Rosji Radzieckiej. Było ono widoczne zwłaszcza po przejściu władzy przez Józefa Stalina, który o wiele bardziej zainteresowany był rozszerzeniem wpływów ZSRR w Europie.

Reasumując, należy podkreślić, iż przedstawiona praca jest bardzo interesującą próbą ukazania przeobrażeń w polityce brytyjskiej wobec Afganistanu w latach 1919-1924. W kolejnych rozdziałach autorka przedstawiła zmiany polityki brytyjskiej wobec tego kraju od przekonania o konieczności utrzymania Afganistanu w bezpośredniej zależności od Wielkiej Brytanii jako gwarancji bezpieczeństwa Indii i Imperium Brytyjskiego, aż do pogodzenia się z koniecznością uznania Afganistanu jako niepodległego państwa, które należy traktować jako pełnoprawny podmiot stosunków międzynarodowych.

W interesujący sposób ukazano także politykę bolszewików wobec Afganistanu, w okresie gdy dążyli oni do wywołania rewolucji światowej. W planach tych szczególną rolę miał odegrać Afganistan, który stałby się bazą wypadową dla agitacji bolszewickiej w Indiach. Jednak próby pozyskania Kabulu dla tych projektów za-

kończyły się fiaskiem. Wynikało to w dużym stopniu z faktu, iż głoszona przez bolszewików ideologia komunistyczna była sprzeczna z kulturą i religią islamu. Realizacja w praktyce przy użyciu siły ideologii komunistycznej w społecznościach muzułmańskich Związku Radzieckiego ostatecznie zniechęciła władze Afganistanu do współpracy z rządem radzieckim.

Praca Joanny Modrzejewskiej-Leśniewskiej stanowi cenny wkład do badań nad kwestią rywalizacji wielkich mocarstw o wpływy w Afganistanie i w Azji Środkowej w latach 1919-1924. Pozycja ta jest godna polecenia zarówno dla specjalistów zajmujących się tą problematyką, jak i dla miłośników historii pragnących wzbogacić i poszerzyć swoją wiedzę na temat rywalizacji wielkich mocarstw w Azji Środkowej po 1918 r.

Paweł Olszewski

Jerzy Wrona, *Analiza elementów geograficznych i ich symboliki na flagach oraz w herbach państw współczesnego świata*, „Zeszyty Naukowe”, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Seria specjalna: Monografie, nr 156, Kraków 2002, ss. 322.

Polskie badania heraldyczne, mimo iż przeżywają ostatnio bujny rozwój, skupiają się przede wszystkim na problematyce herbów prywatnych, od niedawna zaś, ze względów praktycznych, również na heraldyce samorządowej. Stosunkowo niewiele miejsca poświęcają natomiast heraldyce państwowej, oczywiście pomijając badania nad genezą herbu naszego państwa. Stąd z radością należy powitać każde opracowanie na temat znaków rozpoznawczych innych państw, jak powstała w Krakowie praca Jerzego Wrony.

Jest ona bodaj pierwszą w polskiej literaturze próbą ukazania zagadnień związanych z międzynarodową heraldyką i weksylologią. Na blisko czterystu stronach autor przedstawił i przeanalizował ogromną ilość danych, pracując na 170 herbach i 195 flagach współczesnych państw, nie licząc – potraktowanych jako materiał porównawczy – nieaktualnych już flag czy herbów. Celem pracy było udowodnienie tezy, iż „barwy i ikonografia flag oraz herbów państwowych nawiązują, poza historią, do szeroko pojętej problematyki geograficznej – środowiska przyrodniczego, ludności i gospodarki kraju” [s. 8].

Treść rozprawy zorganizowana została w sześć rozdziałów, przy czym część wprowadzająca, która zajmuje ¼ pracy, obejmuje aż cztery. Autor zawarł w niej podstawowe elementy wiedzy o flagach i herbach państwowych, jak wprowadzenie w terminologię weksylologiczną i heraldyczną, z wyraźnym jednak naciskiem na pojęcia związane z tą pierwszą. W całości poświęca jej także trzeci podrozdział. Co istotne, zabrakło tu definicji herbu. Autor ograniczył się do stwierdzenia, iż w Polsce pojęć „godło” i „herb” używa się zamiennie, choć heraldycznie nie są one identyczne, po czym przeszedł do omawiania dalszych [po godle] elementów herbu [s. 15]. Jak się wydaje, dookreślenie pojęcia herbu pomogłoby uniknąć pewnego